

ΗΤΑΝ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ ΘΕΟΚΡΑΤΙΚΟ;

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

Ελληνορθόδοξη παράδοση: ρίζωμα και προοπτική



Για να αποφύγουμε τη σύγχυση την οποία προκαλεί η έλλειψη ορισμού της θεοκρατίας στους περισσότερους συγγραφείς, προτείνουμε τέσσερα κριτήρια με τα όποια μπορεί να ελεγχθεί η ύπαρξη και ο βαθμός θεοκρατίας σε ένα κράτος:

- 1. Ταύτιση πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας στο ίδιο πρόσωπο.**
- 2. Επιβολή θρησκευτικών κανόνων στο σύνολο της νομοθεσίας.**
- 3. Άσκηση της δημόσιας διοίκησης από θρησκευτικούς λειτουργούς.**
- 4. Έλεγχος της εκπαίδευσης από τη θρησκευτική ιεραρχία.**

Όσο κι αν φαίνεται παράξενο, το «Βυζάντιο» δεν ικανοποιεί ούτε ένα απ' αυτά τα τέσσερα κριτήρια ενός θεοκρατικού κράτους.

Ας τα δούμε με τη σειρά.

1. Το ότι ο «Πάπας» και ο «Καίσαρας» ήταν διαφορετικά πρόσωπα είναι φυσικά γνωστό. Ούτε ο ένας ούτε ο άλλος είχε απόλυτη εξουσία πάνω σε όλες τις λειτουργίες της δημόσιας ζωής. Με άλλα λόγια, κανένας Χομεϊνί δεν κυβέρνησε ποτέ από τον Πατριαρχικό θρόνο πάνω σε όλο το κράτος. Επιπλέον κανένας επίσκοπος δεν ηγήθηκε ποτέ οποιου-

δήποτε στρατιωτικού τάγματος σε πολεμικές συγκρούσεις, όπως ήταν ο κανόνας στη Δύση.

2. Στο χώρο του Δικαίου, το «Βυζάντιο» συνέχισε τη μεγάλη Ρωμαϊκή παράδοση. Βασικός άξονας της νομοθεσίας σε όλη τη μακραίωνη ιστορία του παρέμεινε το Ρωμαϊκό Δίκαιο, όπως το είχε κωδικοποιήσει ο Ιουστιανός. Σ' αυτό προστέθηκαν κατά καιρούς τροποποιήσεις τις οποίες επέβαλαν οι νέες κοινωνικές συνθήκες και η επίδραση του Χριστιανισμού. Έτσι η τελική σύνθεση ήταν μία πολύ πιο ανθρωπιστική εκδοχή του αρχαίου Ρωμαϊκού Δικαίου. Όλα αυτά πάντως άνηκαν στην κοσμική (μη εκκλησιαστική) σφαίρα του κράτους. Οι νομικές σχολές και τα δικαστήρια δεν είχαν σχέση με την Εκκλησία, και οπωσδήποτε οι δικαστές δεν ήταν επίσκοποι, όπως συνέβαινε την ίδια εποχή στη Δύση. (Οι επίσκοποι μπορούσαν να είναι δικαστές σε ορισμένες περιπτώσεις, αν το ζητούσε ο κατηγορούμενος, αλλά αυτό αποτελούσε μια ανθρωπιστική παραχώρηση που δεν αλλάζει την ουσία της κατά βάση κοσμικής δικαιοσύνης).

3. Η αδιατάρακτη πολιτιστική συνέχεια του «Βυζαντίου» είχε ως αποτέλεσμα να υπάρχει πάντοτε μια μορφωμένη γραφειοκρατία που χειριζόταν τις κρατικές υποθέσεις. Αντίθετα, στη Δύση, όπως θα δούμε πιο αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο, από τον 6ο αιώνα εμφανίζεται ένα τεράστιο κενό στην Παιδεία. Χαρακτηριστικό αποτέλεσμα της παρακμής των γραμμάτων στη Δύση είναι ότι δεν υπάρχουν πια μορφωμένοι μη εκκλησιαστικοί άνδρες για να επανδρώσουν τις στοιχειώδεις διοικητικές ανάγκες των νέων βαρβαρικών κρατών. Έτσι, από τον 7ο αιώνα, η Δυτική Ευρώπη βασίζεται αποκλειστικά πλέον σε κληρικούς για τις διπλωματικές, διοικητικές και εκπαιδευτικές λειτουργίες της.

Ήδη στην αυλή του Καρλομάγνου (τέλη 8ου αιώνα) όλοι σχεδόν οι γνωστοί λόγιοι, με εξαίρεση τον Einhard, είναι κληρικοί (Αλκουίνος, Παύλος Διάκονος, Πέτρος Διάκονος, Paulinus, κ.λπ.). Πρόκειται για μια εξέλιξη με κολοσσιαίες συνέπειες στη δυτική Ιστορία. Όχι μόνον επειδή διατηρήθηκε επί 1.000 χρόνια και σφράγισε το χαρακτήρα της Δύσης, αλλά και επειδή προκάλεσε τελικά ένα άγριο αντικληρικαλιστικό πνεύμα το οποίο ξέσπασε στα χρόνια του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης. Αυτή ή αντίδραση έχει διαμορφώσει τη σημερινή στάση του δυτικοευρωπαϊκού απέναντι στο Χριστιανισμό. Ο δυτικοευρωπαίος θα ήταν πολύ διαφορετικός άνθρωπος, αν δεν κουβαλούσε μέσα του αιώνες κατάπιεσης από τη μονοπωλιακή θέση της Λατινικής Εκκλησίας στη δημόσια ζωή. Όλα αυτά είναι, βέβαια, εντελώς άγνωστα στους Ρωμηούς, αφού ο

κοσμικός χαρακτήρας της ρωμαϊκής διοίκησης αποτέλεσε βασικό χαρακτηριστικό του «Βυζαντίου» σε όλη τη διάρκεια της ύπαρξης του. Γι' αυτό, άλλωστε, και άντικληρικαλιστικά μηνύματα δεν είχαν ποτέ επιτυχία στο χώρο μας[1].

4. Σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση μπορούμε να διακρίνουμε τρεις τύπους σχολείων στο «Βυζάντιο»: τα δημόσια, τα ιδιωτικά και τα μοναστηριακά. Στα τελευταία επιτρεπόταν να φοιτούν μόνον παιδιά που είχαν αφιερωθεί στο μοναχισμό. Μάλιστα, ή Οικουμενική Σύνοδος της Χαλκηδόνας (το 451) απαγόρευσε ρητά τη φοίτηση λαϊκών σ' αυτά τα σχολεία, και, απ' ό,τι φαίνεται, αυτός ο κανόνας εφαρμοζόταν χωρίς εξαίρεση[2]. Η πλειοψηφία λοιπόν των προγόνων μας της Ρωμανίας μορφωνόταν σε κοσμικά σχολεία σε αντίθεση με το τι συνέβαινε στη Δύση την ίδια εποχή. Όπως είναι γνωστό, στη Δύση, για πολλούς αιώνες, η πλήρης κατάρρευση του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού είχε ως συνέπεια την ανάδειξη της Εκκλησίας σε αποκλειστικό φορέα της Εκπαίδευσης. Η μόνη μόρφωση που μπορούσε να πάρει κανείς ήταν αυτή την οποία παρείχαν τα μοναστήρια.

Αντίθετα, στο «Βυζάντιο» ή εκπαίδευση ήταν κυρίως προσκολλημένη στην κλασική παράδοση. Υποχρεωτικό ανάγνωσμα, μαζί με την Αγία Γραφή, ήταν ο Όμηρος, τον όποιον όλοι οι μαθητές μάθαιναν απέξω και τον εξηγούσαν λέξη προς λέξη[3]. Ο Ψελλός καυχιέται ότι από πολύ μικρός ήξερε ολόκληρη την Ιλιάδα απέξω[4]. Η Άννα Κομνηνή αναφέρει εξηταξί φορές στίχους του Όμηρου στην «Αλεξιάδα» της, συχνά μάλιστα χωρίς να αισθάνεται την ανάγκη να προσθέσει τη διευκρίνηση «το ομηρικόν εκείνο...»[5]. Για να αντιληφθούμε το πολιτιστικό χάσμα που χώριζε Ρωμαίους και Δυτικούς, αρκεί να θυμίσουμε ότι η Δύση πρωτογνώρισε τον Όμηρο μόλις τον 14ο αιώνα, όταν υστέρα από παραγγελία του Πετράρχη και του Βοκκάκιου, ένας Ρωμηός της Ν. Ιταλίας, ο Πιλάτος, μετέφρασε την Ιλιάδα και την Οδύσσεια στα λατινικά[6].

Ο κοσμικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης καθ' όλη τη χιλιόχρονη ιστορία της αυτοκρατορίας τονίζεται και από το γεγονός ότι το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης ήταν ένα κρατικό ίδρυμα που δε βρισκόταν ποτέ υπό τον έλεγχο της Εκκλησίας. Σύμφωνα με την ιδρυτική πράξη του (επί Θεοδοσίου Β', το 425), οι καθηγητές πληρώνονταν από το κράτος και μάλιστα απαλλάσσονταν από τους φόρους[7]. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο πρόγραμμα του Πανεπιστημίου δεν υπήρχε καν το μάθημα της Θεολογίας(!), αφού σκοπός της κρατικής εκπαίδευσης ήταν η μόρφωση κρατικών στελεχών και αξιωματούχων[8].

Όπως αναφέραμε και στην αρχή αυτής της ενότητας, το ζήτημα της θεοκρατίας στο «Βυζάντιο» είναι τεράστιο και δεν μπορεί να εξαντληθεί εδώ. Από τα λίγα που εκτέθηκαν παραπάνω, ωστόσο, πρέπει να έγινε φανερό ότι ή μορφή της Χριστιανικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ήταν αρκετά διαφορετική από αυτήν την οποία μας παρουσιάζουν διάφορες λαϊκιστικές απλοϊκές απόψεις. Με κίνδυνο να γίνουμε κουραστικοί θα ξαναπούμε ότι, δυστυχώς, πέφτουμε συχνά στο λάθος να ταυτίζουμε το σκοταδιστικό θεοκρατικό δυτικό μεσαίωνα με την αντίστοιχη εποχή του «Βυζαντίου».

Όπως είδαμε, όμως, οι διαφορές ήταν τεράστιες και πολύ ουσιαστικές. Η αμορφωσιά, η ανελευθερία, η θρησκευτική καταπίεση που έφτασε ως την Ιερή Εξέταση, οι στρατοκράτες επίσκοποι που οδηγούσαν τάγματα μοναχών σε μάχες, όλα αυτά είναι άγνωστα στον τόπο μας και στον πολιτισμό μας. Έτσι εξηγείται, κατά ένα μέρος, και η πεισματική αντίσταση των Ρωμηών στις προσπάθειες εκδυτικισμού τους την οποία παρατηρούμε από το 1204 μέχρι σήμερα.

Υπάρχουν και άλλες όψεις του πολιτιστικού χάσματος ανάμεσα σε Ρωμηούς και Δυτικούς προς εξέταση κατά το μεσαίωνα, εποχή η οποία συχνά αποκαλείται «σκοτεινή» για όλη την Ευρώπη. Όπως θα διαπιστώσουμε, αν με τον όρο «Ευρώπη» εννοούμε μόνο τη δυτική, τότε ο χαρακτηρισμός «σκοτεινή» είναι απόλυτα σωστός. Αν όμως περιλαμβάνουμε και τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, το «Βυζάντιο», τότε πέφτουμε οι ίδιοι θύματα του σκοταδιστικού πολιτιστικού ιμπεριαλισμού της Δύσης.

Υποσημειώσεις

1. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι τα δύο μοναδικά αντικληρικαλιστικά ρεύματα που εμφανίστηκαν στην Ελλάδα είναι απλές «μεταφράσεις» δυτικών ρευμάτων, χωρίς καμιά επαφή με την ελληνική πραγματικότητα. Το ένα είναι ο φιλελεύθερος διαφωτισμός όπως εκφράστηκε, για παράδειγμα, από τον ανώνυμο συγγραφέα της «Ελληνικής Νομαρχίας» και το άλλο ο μαρξισμός. Ο πρώτος είναι τόσο ξεκομμένος από την ελληνική πραγματικότητα ώστε να μιλάει για «τάγματα» ιερέων και αρχιμανδριτών, θεσμό άγνωστο στον τόπο μας (αλλά πολύ διαδεδομένο στη Δύση...). Ο κορυφαίος ερευνητής (και ενθουσιώδης υπέρμαχος) του νεοελληνικού Διαφωτισμού, ο Κ. Θ. Δημαράς, δέχεται ότι «πρέπει να μην αποκλεισθεί το ενδεχόμενο να πρόκειται για συγγραφέα στερημένο από ελληνική scho-

λική εκπαίδευση» (βλ. Κ. Θ. Δημαράς, 1977,σ. 48). Από την άλλη, ο μαρξισμός, με τα δύσκαμπτα ιδεολογικά σχήματα που βασίζονταν αποκλειστικά στη δυτική εμπειρία, προσπάθησε να ξεπεράσει τις συνεχείς «δυσκολίες» που συναντούσε στην ερμηνεία της ελληνικής κοινωνίας κα-ταφεύγοντας στην «ιδεολογική σύγχυση της ελληνικής άρχουσας τάξης» ή στην «εσφαλμένη συνειδητοποίηση της εργατικής τάξης». Θα χρειαζόταν ασφαλώς μια πληρέστερη μελέτη σχετικά με την παντελή άγνοια της ελληνικής Ιδιαιτερότητας από αυτά τα δυο ρεύματα.

2. Βλ. Buckler,σ. 309.
3. οπ. παρ., σ. 295.
4. Βλ.Ράνσιμαν (1979),σ. 250.
5. οπ. παρ., σ. 250.
6. Βλ. Γιαννακόπουλος (1966),σ. 54.
7. Βλ. Buckler (1986),σ. 310.
8. Βλ. Lemerle (1983), σ. 89-90.

Βιβλίο: Ελληνορθόδοξη παράδοση: ρίζωμα και προοπτική

Πηγή: www.impantokratoros.gr/byzantio-theokratia.el.aspx